

ՇԱՀԵ Ծ. ՎՐԴ. ԱՆԱՆՅԱՆ
Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին

**ՍԱՂՄՈՍԱՑ ԳՐՔԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ
«ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ» ԵՐԿՈՒՄ**

Բանալի բառեր՝ Ս. Գրիգոր Նարեկացի, Մատեան Ողբերգութեան, Սաղմոսաց գիրք, Դավիթ մարգարե, դարձ, հոգևոր բժշկություն, մեկնություն, մեկնարկվեստ, փորձառական մեկնություն, հոգևոր-վանական ընթերցանություն:

Ս. Գրիգոր Նարեկացու աղոթամատյանի լեզվական, քերականական, մեկնողական, աստվածաբանական ևն առանձնահատկությունների մասին արդեն նշել են բազմաթիվ հետազոտողներ՝ տարբեր տեսանկյուններից քննելով այս կոթողային աշխատությունը: Որոշ ուսումնասիրություններ անդրադարձել են նաև Նարեկացու «Մատեան»-ում Աստվածաշնչի կիրառությանը՝ մեկնության ու մեկնարկվեստի փոխհարաբերության վերջանման լույսի ներքո: Ըստ էության, հետազոտողների մեծ մասն իրավամբ ընդգծել է Նարեկացու կողմից նրա աղոթամատյանում Աստվածաշնչի օգտագործման առանձնահատուկ ոճը՝ իբրև իր ժամանակի տարածված մեկնությունների դասական, ընկալյալ մեթոդից տարբեր մի մոտեցում: Դրա հիմնական պատճառը և՛ Նարեկյան դպրոցում, և՛ հենց իր՝ ս. Գրիգորի երկերում առկա հոգևոր ապրումի և աստվածաբանական ճշմարտությունների նույնացման յուրահատուկ համակարգն է: Այս իմաստով, սուրբգրային տեղիների և ընդհանրապես Աստվածաշնչի կիրառությունը Նարեկյան դպրոցի ու ս. Գրիգոր Նարեկացու աշխատություններում դեռևս կարիք ունի բազմակողմանի ուսումնասիրության՝ հաշվի առնելով մանավանդ գրական-բանասիրական ու պատմաքննական լուրջ ձեռքբերումները Նարեկյան դպրոցի և «Մատեան ողբերգութեան» ուսումնասիրության ոլորտում²:

¹ Հ. Թամրազյան, «Սաղմոսների մեկնությունները Նարեկյան դպրոցի գրական ավանդույթում», *ՔԵՀ*, № 3, 1998, էջ 184-190: Նարեկացու մեկնողական ժառանգության ու մեկնարկվեստի ներածության համար տե՛ս **Ա. Terian**, «Narekac'i: the Exegete in his Exegesis», *Revue Théologique de Kaslik* 3-4 (2009-2010), էջ 213-228:

² Առավել ամբողջական մատենագիտական տվյալների մասին տե՛ս **Ա. Ղափլանեան**, *Գրիգոր Նարեկացի. Մատենագիտություն*, Երևան, 2015: Գրախոսության և մատենագիտական լրացումների համար տե՛ս **Վ. Եղիազարյան**, «Գրիգոր Նարեկացի. Մատենագիտություն, աշխատասիրութեամբ Աստղիկ Ղափլանեանի, Երևան, 2015», *ՔՄ*, № 25, 2018, էջ 435-451:

Ներկա հոգվածը քննարկում է «Մատեան ողբերգութեան» մեջ Սաղմոսաց գրքի կիրառության մի քանի առանձնահատկություններ: Սակայն, այդ կիրառության բացահայտումը միայն Սաղմոսաց գրքից քաղված տեղիների վերհանմամբ ու դրանց իմաստային նշանակության մատնանշմամբ չի սպառվում: Նարեկացու Աղոթամատյանը՝ հավատարիմ իր որդեգրած խնայատկերային բնույթին, Սաղմոսաց գիրքն օգտագործում է որոշակի նպատակներով ու դիտավորությամբ, որոնք շատ հաճախ նաև ուղղակիորեն առնչվում են երկի ստեղծման տեսլականին և ընդհանուր ծրագրին: Այս իմաստով քննարկելու ենք Սաղմոսաց գրքի արժեքն ու դերը աղոթամատյանի տարբեր բանաստեղծական ու կառուցվածքային տեղիներում:

Նախքան աղոթամատյանում Սաղմոսաց գրքի կիրառության առանձնահատկություններին անդրադառնալը, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ են մի քանի նկատառումներ արտաքին այն հանգամանքների վերաբերյալ, որոնք ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն նպաստել են Աղոթամատյանի և Սաղմոսաց գրքի միջև առկա նմանությունների ու առնչակցության ստեղծմանը:

Ս. Գրիգորի ապրած ժամանակաշրջանում հայոց վանքերում ու վարդապետարաններում, Ստեփանոս Ասողիկի վկայության համաձայն, լայնորեն շրջանառվում էին ս. Բարսեղ Կեսարացու վանական գրվածքները³, որոնք կարևոր են Սաղմոսաց գրքի՝ հայ միջնադարյան մտածողության մեջ ունեցած դերակատարությունը հասկանալու առումով⁴: Հոգևոր-վանական պարտադիր ընթերցանության համար նախատեսված Սաղմոսաց գիրքն, ընդ որում, իր բազմաբնույթ ու բազմաբովանդակ լինելու շնորհիվ է, որ հենց այդպիսին է ընկալվել եկեղեցու հայրերի կողմից: Օրինակ, «Առ Մարկելինոս» իր թղթում, որը հայերեն միջնադարյան թարգմանությամբ առավել հայտնի է «Յառաջաբան Դավթի մեկնութեան» անունով և ամենայն հավանականությամբ արդեն իսկ թարգմանված էր

³ Ըստ Ասողիկի՝ Սուրբ Բարսեղի վանական կանոնադրություններով էին առաջնորդվում Արշարունյաց, Ռշտունյաց և Դերշանի գավառներում գտնվող Կամրջանոթի, Նարեկի, Խլանոթի և այլ վանական միաբանությունները: Ընդ որում, պատմիչն այս վանական ուխտերի ծավալումն ու զարգացումը պայմանավորում է Բյուզանդական կայսրության տարածքներում նախկինում գոյություն ունեցած հայկական վանքերից հունադավան (իմա՝ փոփոխական) իշխողների հալածանքների արդյունքում Հայաստան գաղթած վանականների գործունեությամբ (*Պատմութիւն տիեզերական, Մատենագիրք Հայոց, հ. ԺԵ, Անթիլիաս-Լիբանան, 2012, էջ 750-754*): Ամենայն հավանականությամբ, հայ վանականներին հալածողներն Աբխազիայի տեղական իշխաններն էին, իսկ Ստեփանոս Ասողիկը թերևս մի փոքր գերագնահատել է ներգաղթած վանականների ունեցած դերակատարությունը (տե՛ս Grégoire de Narek, *Commentaire sur le Cantique des cantiques*, intr., traduction et notes par Lévon Pétrossian, *Orientalia Christiana Analecta* 285, Roma, 2010, էջ 24-25):

⁴ Թ-ԺԳ դարերում հայ վանական կյանքի ու կենցաղի մասին տե՛ս Jean-Pierre Mahé, «Érémisme et cénobitisme en Arménie après l’Islam (IXe-XIIIe siècles)», *Revue théologique de Kaslik* 3-4 (2009-2010), էջ 111-124:

ս. Գրիգոր Նարեկացու ժամանակ, ս. Աթանաս Ալեքսանդրացին Սաղմոսաց գիրքը սահմանում է իբրև մարգկային բոլոր հոգիների, յուրաքանչյուր անհատի հոգեկան աշխարհի համար օգտակար դեղամիջոց. «Վասն զի զիրաքանչիւր ոգւոյն շարժմունս եւ զուղղութիւնս գրեալ յինքեան ցուցանէ... եւ որպէս ի պատկերի՝ ի սաղմոսարանս տեսեալ զինքն իմանայ, եւ ոչ եթէ իբրեւ զայլոյ՝ այլ որպէս յինքենէ մարդն զիր խօսսն պատմէ եւ երգէ...»⁵: Սաղմոսաց գրքի նմանատիպ ընկալումը, մանավանդ վանական միջավայրում, չէր կարող անծանոթ լինել Ս. Գրիգորին: Ավելին, Սաղմոսաց գիրքն այս երկում սահմանվում է որպես ապաշխարության ու հոգեկոր բժշկության դեղ և ուղեցույց. «Այսպիսի իմն կարգ՝ իբրեւ բնութիւն մտաւորութեան ի սաղմոսն խաղան, եւ է օգնութիւն մեծ՝ որ ըստ հոգեկոր առաջնորդութեան ասեն զնոսա, եւ գտանեն ի նոսա ըստ իւրաքանչիւր խորհրդոցն շարժմանց զդեղս բժշկութեան խիտիցն»⁶:

Վանական կյանքում Սաղմոսաց գրքի բացառիկ դերն ու նշանակությունը, թե՛ հավաքական և թե՛ առանձնական աղոթքի համար, արձանագրված է նաև Ժ-ԺԱ դդ. Հայաստանի վանքերում ուղեցույցի դեր կատարող Ս. Բարսեղ Կեսարացու՝ վանական Մեծ ու Փոքր կանոնների ամփոփումից ստեղծված «Գիրք Հարցողաց» երկում⁷: Այստեղ՝ հատկապես հոգեկոր բժշկությանն ու ապաշխարությանը վերաբերող կանոններում, առկա են հստակ ցուցումներ սաղմոսների կիրառության վերաբերյալ: Ընդ որում, գրեթե միշտ աղոթքը, պաշտամունքն ու սաղմոսն այստեղ հանդես են գալիս որպես նույնիմաստ հասկացություններ՝ «ի պատճառս աղաւթից եւ սաղմոսաց»⁸: Կարևոր է հատկապես «Գիրք հարցողաց»-ում սաղմոսներին տրված բնութագրումը, որը, կարծում ենք, սերտ նմանություն ունի ապաշխարության և հոգեկոր ընտրողության այն ավանդույթի հետ, որը զարգացել էր Նարեկավանքում. «Պիտանացու համարիմ յաղալսն եւ ի սաղմոսսն, ըստ սահմանեալ ժամուն, զանազան եւ պէսպէս սաղմոսերգութիւնս, զի ի մեղմութեան բազում ուրեք ձանձրանալով ոգին զբաւնու, իսկ ի

⁵ Սաղմոսարանին սրբոյ Դաւթի... յառաջաբանութիւն մեկնութեան եւ զանազանութիւն իւրաքանչիւրոյ դիտաւորութեան, Կոստանդնուպօլիս, 1801, էջ 18:

⁶ Նույն տեղում, էջ 31:

⁷ Բարսեղ Կեսարացու երկի հայերեն թարգմանությունն ամենայն հավանականությամբ պետք է թվագրել Ե դարավերջով և Զ դարասկզբով: Հայերեն թարգմանական բնագրի ֆինական հրատարակությունը տե՛ս **Basilio di Cesarea, *Il Libro delle Domande (Le Regole)***, ed. da **G. Uluhogian** (CSCO vol. 536, *Scriptores armeniaci* 19), Lovanii in Aedibus E. Peeters, 1993: Հետագայում այս թարգմանությունը «լրացվեց» Բարսեղի վանական մեկ այլ ժողովածուով՝ «Գիրք պահոց» (ֆինական հրատարակության համար տե՛ս **Բարսեղ Կեսարացի, *Գիրք պահոց***, աշխատ. **Կ. Մուրադյանի**, Ս. Էմվիածին, 2008): Ըստ էության, այս երկու կարևոր երկերով է ամբողջանում Նարեկացու ժամանակ հայ վանական հոգևորության մեջ Բարսեղ Կեսարացու ունեցած որոշիչ ազդեցությունը:

⁸ **Basilio di Cesarea, *Il Libro delle Domande***, էջ 113, 115, 116-117.

փոփոխմանն եւ ի պէսպէս սաղմաւերգութեանն, եւ իւրաքանչիւր ի ժամու
զբանն նորոգէ նորուն ցանկութիւն եւ ի վերայ ստեղծէ զգաստն...»⁹:

Հետեաբար, Սաղմոսաց գրքի կիրառումը Նարեկացու աղոթամատչանում
հենվում էր վանական-հոգևոր ավանդույթների վրա: Մատչանում Սաղմոսաց
գրքի կիրառության առաջին և թերևս ամենակարևոր առանձնահատկությունը
երկու գրքերի նմանության բացահայտումն է: Նմանություն, որը հաճախ ուղղա-
կիրորեն մատնանշում կամ ակնարկում է հենց ս. Գրիգորը: Զանց շառնելով,
իհարկե, Սաղմոսաց գրքի ու աղոթամատչանի միջև առկա և հետազոտողների
մատնանշած՝ կառուցվածքային, գաղափարական, բանաստեղծական, պատկե-
րային ևն առնչակցությունները¹⁰, ստորև կկամենայինք առանձնացնել երկու
կարևոր իրողություն՝ Դավիթ մարգարեի հետ ոճային-բանաստեղծական նույ-
նացումը և Սաղմոսաց գիրքը հետևողականորեն օրինակելու Նարեկացու մղու-
մը: Անշուշտ, այս նույնացումը տեղի է ունենում ոչ թե առանձին-առանձին, այլ
ներհյուսաբար, այսինքն՝ առանց տարանջատելու Դավիթ մարգարեին իր իսկ
երկից՝ Սաղմոսաց գրքից:

Այս իմաստով կարևոր մի պատկեր կարելի է առանձնացնել՝ Ուխտի Տապա-
նակի գերեվարությունն ու գերեղարձությունը: Մատչանի ներածական հատ-
վածում (Բանք Ա-Թ)¹¹, անդրադառնալով երկի ստեղծման շարժառիթին ու հան-
գամանքներին, Նարեկացին երկու հետաքրքիր սուրբգրային պատկեր է ներկա-
յացնում՝ հիմնված Դավիթ մարգարեի կերպարի և Սաղմոսաց գրքի համապա-
տասխան տեղիների վրա: Ըստ այսմ, Մատչանի Ա բանից իսկ Նարեկացին իր
ձեռնարկը, համեմատելով բանական զոհի կամավոր նվերի հետ, աղոթում է.

«Եւ ի դնելս իմ ընդ քեզ դատ՝ խառնեալ աղերսիւ, հզար,
Մի՛ իբրեւ զհամբարձումն ձեռաց ամբարշտեալն Յակոբու, —
Ըստ բողոքելոյն նսայեայ, —

Եւ զանիրաւութիւնն Բաբելոնի

Տաղտկալի քեզ երեւեսցի,

Զոր առակ երթանասներորդի երկրորդի սաղմոսին ազդէ» (Բան Ա, 16-21,
ընդգծումը մերն է — Շ. Ա.):

⁹ Նույն տեղում, էջ 118:

¹⁰ Ժ. Քալանթարյան, Գրիգոր Նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» պոեմի և սաղմոսների առն-
չությունները, Երևան 1997:

¹¹ Մեջբերումներն արվել են ըստ «Մատեան ողբերգութեան» գիտաֆննական հրատարակու-
թյան՝ Գրիգոր Նարեկացի, Մատեան ողբերգութեան, աշխատ. Պ. Մ. Խաչատրյանի, Ա. Ա. Ղազին-
յանի, Երևան, 1985:

ՀԲ սաղմոսում, սակայն, չկա Բաբելոնի մասին հիշատակություն: Նարեկացու ակնարկած «ազգումը», ամենայն հավանականությամբ ՀԲ 7 տողն է՝ հաշվի առնելով, անշուշտ, ճարպի և անիրավության համեմատական նմանությունը. «Ելցեն որպէս ի ճարպոյ անիրաւութիւնք նոցա, զի գնացին նոքա ըստ խորհրդոց սրտից իւրեանց»: Այս սաղմոսը ներկայացնում է Բաբելոնում հրեական գերության ժամանակ Աստծուն և նրա պատգամները մոռանալու արդյունքում հրեա ժողովրդի կյանքում առաջացած արատները: Ահա թե ինչու Սաղմ. ՀԲ 10-ն ակնարկում է. «Վասն այսորիկ ժողովուրդ իմ դարձցի այսրէն...»: Գերության այս անուղղակի ակնարկը, որն, ինչպես նշեցինք, առկա է Սաղմոսում, ծանոթ է Նարեկացուն, քանի որ Ա. Բանի հետագա կառուցվածքն արդեն խոսում է գերությանից վերադարձի մասին, բայց այս անգամ՝ փղշտացիների կողմից գերեվարված Ուխտի Տապանակի գերեզարդի օրինակով.

«Այլ իբր զբուրեալ խունկն հաճոյական՝ ի խորանին Սելովայ,
 Զոր Դաւիթն կանգնեալ նորոգեաց
 Տապանակին հանգստեան, ի գերութենէն դարձելոյ,
 Որ ի վերստին գիւտ կորուսեալս հոգւոյ առակի,
 Ընդունելի՛ կամաց քոց լիցի» (Բան Ա., 22-26):

Ընդ որում, Նարեկացին անմիջապես էլ տալիս է այդ գերեզարծության հոգևոր-փոխաբերական իմաստը՝ կորուսյալ հոգու վերադարձը: Ուխտի տապանակի գերեզարծը, որն ուղղակիորեն առնչվում է Դավիթ թագավորի անձին ու գործին (Բ Թագ. 2 17), Նարեկացու կողմից մեկնվում, համալրվում է Սաղմոսաց գրքի համապատասխան տեղիով¹²:

Նարեկացին շարունակում է տան և Վկայության խորանի պատկերները: Ղևտ. ԺԳ 33-57 համարներում Աստված Մովսեսին պատվեր է տալիս բորոտությունամբ պղծված տան սրբազործման մասին: Ըստ այսմ, Ղևտացվոց գրքի վերոնշյալ հատվածը Նարեկացին համադրում է Սաղմ. ՀԷ 60-ի («Մերժեաց յիւրմէ զխորանն ի Սելով, զխորանն՝ զոր բնակեցոյց ի մէջ մարդկան») և Երեմ. ԺԲ 7-ի («Լքի զտուն իմ, թողի զժառանգութիւն իմ, ետու զսիրելին անձին իմոյ ի ձեռս

¹² Հարկ է նշել նաև, որ Նարեկացին այստեղ կիրառում է մեկնողական հնարքն արդարացնող և կամ հիմնավորող մի առանձնահատուկ բառ՝ առակ, որը, ինչպես արդարացիորեն նկատում է Գ. Պլլատեանը (*Երկխոսութիւն Նարեկացիի հետ*, Երևան, 2008, էջ 96-97), շատ հաճախ թարգմանիչների կողմից չափազանցված կերպով ընկալվել է իբրև խորհրդանշան կամ այլաբանություն: Ըստ էության, Նարեկացու՝ առակի կիրառության իմաստները պետք է փնտրել հունարեն ὁπό-δειγμα և τύπος բառիմաստների հայերեն համարժեքների մեջ՝ օրինակ, ձեռ, յարացոյց, եղանակ, տիպ, որոնք իրենց լայն կիրառությունն ունենալով նաև Նարեկացուն նախորդած հայ մատենագիրների երկերում:

թշնամեաց իւրոց») հետ: Սաղմ. Հէ-ի համադրումը Ղևտացվոց գրքի համապատասխան դրվագի հետ կրկին խոսում է նարեկացու կիրառած՝ հոգևոր վերանորոգության փոխաբերության մասին: Ղևտ. ԺԴ 33-57 դրվագի համաձայն՝ բորոտությամբ պղծված տունը քահանայի հրամանով նախ ամբողջությամբ դատարկվում է, քահանան զննում է տունը, գտնում բորոտությամբ վարակված հատվածը, այնուհետև տունն առանձնացնում յոթ օր: Եթե յոթ օր հետո բորոտությունը տարածվում է տան մեջ, քահանայի հրամանով քանդվում են բորոտությամբ վարակված քարերը և տեղափոխվում քաղաքից դուրս: Տան պատերը քերվում են ամբողջությամբ, իսկ քերվածը՝ նույնպես տեղափոխում քաղաքից դուրս: Այնուհետև տունը վերանորոգում են: Եթե բորոտությունը կրկնվում է, տունն ամբողջությամբ քանդում են և հանում քաղաքից դուրս: Նարեկացին պատկերը դիտարկում է նաև հոգևոր-աշխարհական մեկնության լույսի ներքո՝ քերելը համեմատելով խրատի, կավով կրկին օծվելը՝ հեզության հետ: Ղևտացվոց գիրքն ու Սաղմոսները նարեկացու գրչի տակ համադրվում են՝ ստեղծելու Աստծուց մերժված, բորոտությամբ վարակված «աստվածակերտ տան» նկարագրական պատկերը.

«Տաղաւարս մերժեալ՝ հասեալ ի կործանումն,
 Խորտակեալ դրացս վստահարան,
 Եւ կրկին ծրդեալ շինուածս խաւսուն,
 Թողեալ ժառանգութիւնս յարմարական,
 Մոռացեալ տունս աստուածակերտ,
 Ըստ բանից նախագրեցելոցն Մովսէսի, Դաւթի եւ Երեմիայ,
 Յարկս բանական՝ ունողս բորոտութեան,
 Հարուածեալ խրատու քերմանն, արինիւ կազդուրեալ,
 Աւծեալ կաւովն՝ ողորձական հեզութեամբն,
 Անճարակ գտեալ ելս հնարից,
 Քակտեալ վերստին ձեռամբ շինողին,
 Արտաքս ընկեցեալ իրաւացի հատուցմամբ
 Հրամանաւ հզարին՝ ի տեղի անսուրբ,
 Հերքեալ, տարագրեալ խտրոցաւ մեծաւ՝ ամենայնիւ առանց խնայելոյ. . . »
 (Բան Բ, 26-39):

Ի վերջո, գերությունից վերադարձի թեման՝ իբրև Աստծուց հեռացածների դարձ, կարծես եզրափակվում է Բան Բ 47-48 ում՝ Սաղմ. ՃԻԵ-ի մեջբերումով.

«Շնորհեա՛ կատարել ի քոյդ հաճութիւն, արհնեալդ կամաց,
 Զսկզբնատրեալ մատեան մաղթանաց այսո ողբերգութեան:

եւ ընդ լալով սերմանել բանիս,
 Ի նախընթաց շուս աստիճանաց արթելանացս պատրաստութեան,
 Ի կատարածն ժամանելոյ հաաւման հնձոցն՝
 Դարձայց բերկրեցեալ լոութեամբ քաւութեան՝
 Պտղոյն երանութեան որայիցն բարութեան»:

Մատյանի ստեղծման ողջ ընթացքը նարեկացին համեմատում է «Օրհնութիւնք աստիճանաց» ընդհանուր խորագրով հայտնի սաղմոսների (ՃԻ-ՃԼԳ) խմբից առնված ՃԻԵ սաղմոսով, որը նկարագրում է Բաբելոնյան գերությունից Սիոնի ժողովրդի վերադարձը և մխիթարությունը. «Որք վարէին արտասուօք՝ ցնծութեամբ հնձեսցեն: Երթալով երթային եւ լային ոչք բարձեալ տանէին զսերմանիս իւրեանց, գալով եկեսցեն եւ ցնծասցեն, ոչք առեալ բերիցեն զորայս իւրեանց» (Սղմ. ՃԻԵ 5-6): Այս նկարագրության համաձայն՝ «մատեան մաղթանաց աշար ողբերգութեան»-ը երկար մի ճանապարհ է՝ տարբեր օթեաններով, որոնք ներկայացնում են հոգու դարձը, վեր-ա-դարձը դեպի առաջին, իսկական, հայրենական տուն՝ Աստծո պատկերի համաձայն կերտված մարդկային պատկերը, որն էլ Աստծուն նմանվելու և նրան միանալու միակ վավերական ճանապարհն է¹³: Լալով սերմանելու և ցնծությամբ հնձելու պատկերները լավագույնս են համապատասխանում մատյանի նպատակին՝ ապաշխարության և դարձի արտասուքը դարձնել Աստծուն վերադառնալու և հոգևոր բորոտությունից մաքրվելու հարատե միջոց. «Եղիցի բղխումն արտասուաց սովաւ վարժելոցն. . . » (Բան Գ 86):

Ինչպես արդեն նշեցինք, Դավիթ թագավորի կերպարն ու Սաղմոսաց գիրքը նարեկացու աղոթամատյանի կառուցվածքի համար նշանակություն են ձեռք բերում դարձի, գերությունից վերադարձի պատմական իրողության նոր, հոգևոր մեկնությամբ՝ իբրև մեղավոր հոգու դարձը դեպի Աստված և դեպի աստվածաստեղծ մարդկային պատկեր: Բան ԿԴ 34-ում նարեկացին Դավթին ու նրա խոսքը, այսինքն՝ Սաղմոսաց գիրքը բնութագրում է իբրև հոգևոր արձան՝

¹³ Այս առումով կարևոր մի դիտարկում է Գ. Պըլտեանի վերոնշյալ աշխատությունը, որտեղ հեղինակը, թեև նարեկացու աղոթամատյանը վերլուծելով փիլիսոփայական մեկնարկների ու գեղագիտության դիմադրից, դեպի նախնական, աստվածային վիճակ դարձը բնորոշում է հետևյալ կերպ. «Այդ տգեղը, մեղքին տգեղը անշուշտ ցուցնելով, անկէ մեղքանալով, անոր բողբ պատռելով, այսինքն՝ տգեղը իբրեւ տգեղ ըսելով միայն կը փորձէ մաքրել ինքզինք տգեղէն եւ արձանանալ... Մատեանի խօսքի հեռանկարին չի պատկանիր պանդուխտը, այլ բողբ պատռումը... Ողբերգութիւնը տգեղութեան բացայայտումն է, եւ այդ բացայայտումին մէջ է որ հսկողը կը գտնէ իր սկզբնական յարդարանքը, իր սկզբնական խոնարհութիւնը» (Երկ/սուսութիւն նարեկացիի հետ, էջ 324-325):

«Արձան հոգևոր վիմի գրեալ մատամբ քո, Տէր Յիսուս Քրիստոս,
ԶԴաւիթ իւրովքն բանիւք կանգնեցեր...»:

Սրբազան հեղինակի և նրա խոսքերի՝ իբրև հոգևոր արձան, վեմ կամ քար ընկալումն աղոթամատյանում կիրառված է միայն Սաղմոսաց գրքի դեպքում: Եվ սա պատահական չէ. Նարեկացին, հեղինակային գիտումնալորությամբ, իր մատյանը նույնպես համեմատում է արձանի, հոգևոր քարերի ու վեմի հետ: Բերենք մեկ-երկու առավել ցայտուն օրինակ.

«Եթէ համբարտակն վստահութեան մեղաւք յատակի,
Այսու արձանաւ պատկանեցելով քո պաշտպան՝ դարձեալ կառուցի՝» (Բան Գ 112-113):

«Եւ վասն զի եղի զքեզ նպատակ
Հանդէպ երեսաց տեսութեան մտացս,
Անձն իմ անպիտան,
Վիմաւ ձգելոց արձանաց բանից,
Իբր զանընտել գազան վայրենի,
Անողորմաբար զքեզ քարկոծել» (Բան Թ 47-52):

Բնութագրումների այս նույնությունը, մեր կարծիքով, համընկնումների արդյունք չէ: Նարեկացին, ինչպես արդեն նկատելի է գրքի կառուցվածքից, Բան Կ-ում գրեթե հաջորդականություն մեկնում է Սաղմոսաց գրքի Ա հատվածը՝ Սաղմոսք Գ-ԶԳ, իսկ Բան ԿԱ-ում՝ Սաղմոսք ՃԱ-ՃԽԼ: Բան Կ-ում նա վանական կյանքում սաղմոսների հանապազօրյա ընթերցանությունը համեմատում է բարձր պատենելից կամ պաշտպանական աշտարակից վիրգի՝ բռնաքարի կամ պարսատիկի միջոցով նետվող քարերի հետ.

«Քանզի թէ զյետինս բանիցն առաջնովքն աստանար եղից,
Կրկին ծանրանան ինձ ցաւք, եւ յաճախեսցեն դառնութիւնք:
Բայց ի շեղչեցելոցն արտասուաց դոյզն մի չափեալ՝
Բաւականացայց համապագորդեան յանդիմանութեամբ
Սաղմոսաւանին ընտանի ձայնիւմ,
Որ զպարտաւորեալս միշտ կշտամբէ:
Առ որս եւ սպառուած փռասներորդի իններորդին հատուածի բանի
յանդիմանողի,
Զիս գարշեցուցեալ, հանապազ խայտառակէ,
Խցեալ զբերանս ի փառաբանութենէ՝ եղկելի զանձն իմ ցուցանէ,

Աստուածային ձայնին դատախազեալ՝ յակնկալութենէ կենաց լիանէ,
Միանգամայն եւ վիրգս մահու ինձ իբր ի պատնիշէ առաւէ»:

Հետեաբար, թե՛ Սաղմոսի խոսքերը և թե՛ մատյանի աղոթքները մատուց-վում են նույն փոխաբերութեամբ՝ վիրգի միջոցով սեփական անձին նետված քա-րեր, որոնք զգաստացնում, սեփական մեղքերի մասին խորհել են տալիս ապաշ-խարող հոգուն: Հանապազօրյա, ամեն օր ու ամեն վայրկյան տեղ այս «ռմբա-հարությունը» միայն մեկ նպատակ է հետապնդում՝ խոսքը ճաշակել, ծամել այնքան, մինչև որ մարսվի ու տարածվի հոգու բոլոր ոլորտներում: Այս ճաշա-կումը, որը շատ բնորոշ է վանական կյանքում Սաղմոսաց գրքի հանապազ ըն-թերցանությունը՝ որպես հոգևոր կերակուր¹⁴, Աղոթամատյանում բնորոշվում է իբրև բանին հաղորդութիւն. «... այլ զի զմերժեալս՝ զիս յարգեսցես, անճառ քաղցրութիւն, ճաշակել զքեզ բանիս հաղորդութեամբ» (ԼՊ 128): Ասված խոս-քի՝ սաղմոսերգության, աղոթքի ու հոգևոր խորհրդածության ճաշակումն առա-ջին հերթին դառն է, որովհետև վերհանում է սրտի, հոգու և մտքի տգեղ ու մեղ-սական ապրումները, գործած չարիքներն ու մեղքերը, որն էլ հենց արտահայտ-ված խոսքի միջոցով ճաշակում է աղոթողը... Դառն է լեղիախառն այս բժշկու-թյան միակ դեղամիջոցը նարեկացու համար Սաղմոսաց գիրքն է:

«Բայց ի շեղջեցելոցն արտասուաց դոյզն մի չափեալ՝
Բաւականացայց հանապազորդեան յանդիմանութեամբ
Սաղմոսարանին ընտանի ձայնին,
Որ զպարտաւորեալս միշտ կշտամբէ» (Կ 35-38):

Սաղմոսաց գրքի տրամադրած հոգևոր կերակուրը, սակայն, որևէ օգուտ չի ունենա, եթե՝

¹⁴ «Իսկ Սաղմոսացն գիրք յամենեցունց զաւտակարագոյնն առին: Մարգարեանայ զհանդեր-ձեալսն, պատմութիւնս յիշեցուցանէ, արինադրէ կենցաղումբն, ենթադրէ զգործականսն եւ միանգամայն պարզաբար հասարակաց շտեմարանէ բարեացն վարդապետութեանց՝ իւ-րաբանչիւր ումեք յանկագոյն ըստ վերախնամութեանն գտեալ: Քանզի զհին վերս բժշկէ ան-ձանցն եւ նոր խոցիցն երագագոյն ի վերայ ածէ զուղղութիւնս, եւ զանմեղն ապրեցուցանէ, եւ բոլորովին ի բաց բառնայ զախտս, որքան կարողութիւն է, զանազանաբար անցանց ի կենցաղումս մարդկան զարանալով:

... Արդ՝ վասն զի ետես Հոգին սուրբ դժուարաւ եկեալ յառաքինութիւն զագգս մարդկան եւ յաղագս ի ցանկութիւնս միտելոյ՝ յուլիղ կենաց պղերգացեալս զմեզ, զի՞նչ առնէ: Ընդ նուա-գերգութեանն վայելչութիւնն զաղանդն խառնեաց, որպէս զի հեշտալեալ եւ հարթ լսելեամ ի բանից զաւտակարութիւնն զանխլաբար ընդունիցիմք: Ըստ իմաստուն բժշկացն, որք, զկծուագոյնս դեղոցն տալով ըմպել հիւանդաց, մեղու բազում անգամ զանաւորն աւժանեն» (Բարսեղ Կեսարացի, Գիրք պահոց, էջ 205, 207):

Ա. ճաշակվի անզգայաբար, առանց զգացմունքների ու հոգևոր կենտրոնացման.

Բ. մտքի մեջ չդրոշմվի ու չդառնա մտահայեցության հանապազօրյա նյութ:
Այս երկու պայմանների դեպքում սաղմոսների խոսքերը չեն կարող ուրև
փոփոխություն առաջ բերել աղոթողի հոգում.

«Քանզի զի՞նչ վայելումն իցէ կերակրոյն,
Եթէ անզգայեալ ցաւովք ուտիցեմ,
Եւ կամ զո՞ր շահ սաղմոսն ունիցի,
Եթէ ոչ ի միտ առնուցում:
Քանզի նզովեմ զիս ինքն ի նոսին, եւ ոչ իմանամ,
Լուացեալ լինիմ, եւ ոչ պայծառանամ,
Արեւու ծագեալ, եւ ոչ լուսաւորիմ,
Մեղր ճաշակեմ, եւ ոչ քաղցրանամ,
Ռեւնիւ լնանիմ, եւ ոչ բժշկիմ,
Միշտ կանխեմ ի նոյն, եւ ոչ երբէք երեւիմ,
Հանապազ ձաղիմ, եւ ոչ երբէք խրատիմ,
Ողորձիմ դարձեալ, եւ ոչ զգաստանամ» (ԿԲ 3-10):

Նարեկացին հավատարիմ է արեւելաքրիստոնեական վանական հոգևորության ավանդույթին, որտեղ անհատական ու ներանձնական աղոթքը վանականի կենցաղի կարևորագույն բաղադրիչն է¹⁵: Ինչպես արդեն նշեցինք, վանական կենցաղավարության մեջ ներանձնական աղոթքի զորացման ու կատարելագործման ամենահուսալի ուղին Սաղմոսաց գրքի հանապազ սերտողությունն է: Նարեկացին, բնականաբար, հետևում է այս ընկալմանը. նրա աղոթամատյանը միջնադարյան Հայաստանի վանական հոգևորության մեջ տարածված Աստվածաշնչի ամենաանհատական ու ներանձնական գրքի՝ Սաղմոսարանի յուրօրինակ, փորձառական մեկնությունն է: Մարգարեական գրքերի ու Սաղմոսարանի հետ իր «աղերս բարբառոյ հայցման աղաւթից»-ը (ԼԳ 136) հոգավորվում է, միահյուսվում՝ այն բաղձանքով, որ «թերեւս ի մաքրոց եւ ի կամարարից այս նուէր հացի պանից բաղարջոց՝ իւղով զանգելոց ի սեղան փառացդ մատիցէ»

¹⁵ Այս իմաստով մի փոքր չափազանցված են քվում Գրիգորի աղոթամատյանում «Ես»-ի բանաստեղծական-փիլիսոփայական փնտրումները՝ դրանք շատ հաճախ կապելով մահ Հայոց եկեղեցում Ապաշխարության և խոստովանության խորհուրդների առանձնահատուկ ձևի հետ: Տե՛ս մասնավորապես Grégoire de Narek, *Tragédie: Matean olbergut'ean (Le Livre de lamentations)*, introduction, traduction et notes par Annie et Jean-Pierre Mahé (CSCO 584), Lovanii in Aedibus Peeters, 2000, էջ 120-138, Հ. Թամրազյան, Գրիգոր Նարեկացին և Նարեկյան գալրոցը, Գրք Գ, Երևան, 2007, էջ 131-167:

(ԼԳ 137-138): Դավիթ մարգարեն ու նրա խոսքերը, այսինքն՝ Սաղմոսները, Հիսուս Քրիստոսի մատներով վեմի վրա գրված հոգևոր «արձան են» (ԿԳ 33-34): «Արձան». . . այս բառն իբրև գոյական և նրանից ածանցյալ դերբայը («արձանացեալ»), ածականը («արձանական») ու բայն («արձանանամ») ամենաշատ կիրառվողներից մեկն է աղոթամատյանում: Այն ունի ուղղահայաց դիրք՝ որպես «ընտանութիւն մերձաւորական հոգեւոր հաղորդութեան յԱստուած յուսալ. . . » (ԿԱ 112-113), ինչպես նաև՝ հորիզոնական՝ իբրև «ի դրունս իմաստից» և «ի սեամս զգայութեանց» դրոշմվելիք և քարոզվելիք իրողություն¹⁶: Ավելին, «արձան» բառով է Գրիգորը բնորոշում նաև իր աղոթամատյանը (ԶԼ 11-12, ՂԳ 550): Այսինքն՝ և՛ Սաղմոսաց գիրքը և՛ «Մատեան ողբերգութեան»-ը միևնույն հոգևոր «արձանն» են, որոնք հավասարապես ուղղված են մաքուր սրտով տեսանողներին (ԾԱ 54) բժշկություն և քավություն պարգևելու, ազատություն և երանություն շնորհելու (Ղ 120-145): Սաղմոսարանն ու Նարեկացու աղոթամատյանն այս իմաստով կենդանի կտակ են՝ «սակաւամասնեայ կտակի այսր ողբերգութեան» (ԶԵ 2) և «որպէս ամենայն իսկ երգ սաղմոսացն. . . կտակ կենաց՝ մարդկան նկարեալ» (ԾԱ 55): Ահա այս է պատճառը, որ ս. Գրիգոր Նարեկացին, ապաշխարող սրտին ոչ բնորոշ վստահությունձեմբ, հայտարարում է.

«Եւ թէպէտ վախճան ընկալայց իբր զմահացու,
Այլ յարակայութեամբ բանի այսր սոփերի
Գրեցայց կենդանի» (ԶԼ 30-32):

Աստվածաշնչի կիրառությունը ս. Գրիգոր Նարեկացու աղոթամատյանում որոշիչ ու առանցքային նշանակություն ունի: Աղբյուրագիտական տեսանկյունից, անշուշտ, արդեն իսկ առկա քննական հրատարակությունն ու տարբեր թարգմանություններն առավել կամ պակաս չափով վերհանել են «Մատեանում» ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն մեջբերված սուրբգրային տեղիները: Ավելի կարևոր է, սակայն, Աստվածաշնչի կիրառության դիտարկումն աղոթամատյանի ընդհանուր կառուցվածքի մեջ՝ պատկերներ, համեմատություններ, փոխաբերություններ, այլաբանություններ ևն, որոնք շատ հաճախ (երբեմն հետազոտողի համար էլ անսպասելի) կարող են հանգեցնել մատյանի ստեղծման նպատակի ու գործընթացի վերաբերյալ նորանոր եզրակացությունների: Որոշ վերապահումով կարելի է նույնիսկ ասել, որ Նարեկացիագիտությունն այս առումով ավելի շատ կենտրոնացել է աղոթամատյանի ստեղծման արտաքին հանգամանքների վրա (երկի ստեղծման ու հեղինակի ծննդյան թվականներ, ձեռագրեր ու բնագրագիտական քննություն, պատմական ժամանակաշրջան,

¹⁶ Գ. Պըլաեան, նշվ. աշխ., էջ 317-319:

արտաքին ազդեցություններ, գեղագիտական-գրական առանձնահատկություններ) տեսադաշտից բաց թողնելով բուն երկի նպատակային և բովանդակային կարևորագույն շերտերի վերհանման գործը: Պետք չէ մոռանալ, որ ս. Գրիգորը միջնադարյան վարդապետ է՝ այդ բառին բնորոշ բոլոր յուրահատկություններով: Նրա համար Աստվածաշունչն ու հայրաբանական գրականությունը ոչ թե գիտահետազոտական նյութեր են, այլ կենսակերպի, հոգևոր վերապրումի ու զարգացման համար անհրաժեշտ «կերակուր»: Եվ ըստ այդմ, դրանք նրա հանապազօրյա կենցաղի ու ապրելակերպի անբաժանելի մասն են. թե՛ ընդհանրական և թե՛ առանձնական աղոթքի ժամանակ վարդապետը պարբերաբար կրկնում և սերտում է դրանք՝ միահյուսելով իր անձնական զգացումներին, հույզերին, որպեսզի «մի՛ կրկնաբանությունս ի շատխաւսութիւն կրթեսցի» (Լ 19):

R. F. SHAHE ANANYAN

SOME PARTICULARITIES OF THE USE OF THE BOOK OF PSALMS IN THE BOOK OF LAMENTATION BY ST. GREGORY OF NAREK

Keywords:

St. Gregory of Narek, *Book of Lamentation*, Book of Psalms, Prophet David, repentance, spiritual healing, exegesis, hermeneutics, applied commentary, *lectio divina*.

As one of the essential expressions of Christian Armenian spirituality, the *Book of Lamentation* by St. Gregory of Narek is mostly based on the allegorical, spiritual readings and meditations within the old and traditional monastic framework, which in its turn derives from the rich biblical imagery. In this sense, the Book of Psalms, with its particular and personal use in the monastic life, plays an important role in the *Book of Lamentation*. St. Gregory comments on the Psalms in two chapters of his Prayerbook: Psalms 3–83 in Chapter 60 and Psalms 101–147 in Chapter 61. In fact, St. Gregory faithfully reproduces the old Armenian monastic tradition which in the 9th–11th centuries was organized on the principles of *Ordo basilianus*, i.e. the monastic rules of St. Basil the Great (330–379) which were officially summarized in Armenia thanks to the medieval translations of his two books: the *Regula Basilii* (*Ascetica* or *Book of Questions* in Armenian) and the *Book on Fasting and Feasts* (*Book on Fasting* in Armenian).

Besides his continuous reading-commentary of the Psalms, St. Gregory also defines the purpose of the use of Psalms. On several occasions, he imitates the poetic-stylistic traits and images of the Book of Psalms. Referring to Psalm 72 and II Kings 6:17, St. Gregory gives a spiritual meaning to the biblical stories of the Return of the Ark of Covenant and the return of Israel from the Babylonian exile; these are analogical metaphors of the return of the repenting human soul to God the Lord. In Chapter 2 (47–48), he compares the whole process of his Prayerbook's creation with Psalm 125:5–6: "Those who sow with tears will reap with songs of joy, carrying sheaves with them." Another important aspect of the use of Psalms for St. Gregory is the durable, constant effect that the Psalms have on the soul as "deadly missiles" targeting the ego and bringing it back to the repentance and confession of sins.

All these images and exegetical tools which St. Gregory develops through his personal and intuitive-mystical reading of the Psalms could reveal some key points of the holistic spiritual picture that he tries to *pérenniser* in his masterpiece. In this regard, the theological-exegetical exploration for discovering the use of the rich biblical and patristic material in the *Book of Lamentation*, may (and should) be an important part of the study of St. Gregory's spiritual vision and *Weltanschauung*.

О. ШАГЕ АНАНИЯ

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПСАЛТИРИ В КНИГЕ СКОРБНЫХ ПЕСНОПЕНИЙ СВЯТОГО ГРИГОРИЯ НАРЕКАЦИ

Ключевые слова: Св. Григор Нарекаци, Книга скорбных песнопений, Псалтирь, пророк Давид, покаяние, духовное исцеление, экзегетика, герменевтика, духовно-практическое толкование, lectio divina.

Книга скорбных песнопений Св. Григора Нарекаци, являясь одним из важнейших воплощений духовности в Армянской христианской традиции, во многом опирается на древнехристианскую монашескую традицию аллегорического, духовного чтения, которая в свою очередь базируется на богатом образном мышлении Святого Писания. Важнейшую роль в *Книге скорбных песнопений* играет Псалтирь, имеющая особое значение в монашеской жизни. Св. Григор даёт авторскую интерпретацию почти всей Псалтири в двух главах сво-

его произведения: Псалмы 3-83 в главе 60 и Псалмы 101-147 в главе 61. Нарекаци фактически следует древнеармянской монашеской традиции, которая в IX-XI вв. в основном организовывалась по принципам так называемого *Ordo basilianus*, т. е. традиции монашеских канонов Св. Василия Великого (330-379). Эти каноны были официально резюмированы и адаптированы в средневековой Армении благодаря переводам двух основных аскетических произведений Св. Василия: *Regula Basilii* или *Аскетика* (в древнеармянском переводе – *Книга вопросов*) и *Книга о посте и о празднованиях* (в древнеармянском переводе – *Книга о посте*).

Кроме постоянного духовно-практического чтения и толкования Псалтири, Св. Григор также определяет цель и задачу использования псалмов в *Книге скорбных песнопений*. В своем молитвеннике он в некотором смысле подражает пророку Давиду, имитируя его литературно-поэтический стиль, таким образом пытаясь отождествить *Книгу скорбных песнопений* с Псалтирью. В первой главе своего молитвенника, цитируя Псалом 72 и II Книгу Царств 6:17, он интерпретирует библейские события (возврат ковчега Господня и возвращение Израиля из вавилонского плена) в духовном, аллегорическо-анагогическом смысле, как возвращение блудной души к Господу. В другом месте (2:47-48) своей книги Нарекаци сравнивает весь процесс создания молитвенника с Псалмом 125 (5-6): “Сеявшие со слезами будут пожинать с радостью. С плачем несущий семена возвратится с радостью, неся снопы свои”. Ещё одной примечательной чертой использования псалмов в *Книге скорбных песнопений* является длительное, постоянное духовное воздействие Псалтири на душу кающегося; слова псалмопевца поражают эго *всякого молящегося* подобно “смертоносным бомбам”, тем самым стимулируя духовный процесс покаяния и исповедания грехов.

Все эти образы и метафоры, которые Св. Григор развивает через личностное и интуитивно-мистическое чтение Псалтири, важны для понимания общей духовной картины, которую сам он пытается увековечить в своем молитвеннике. Исследование богатого библейского и патристического материала в *Книге скорбных песнопений* в некотором смысле должно стать неотъемлемой частью для дальнейшего анализа духовного мировосприятия Св. Григора Нарекаци.